MASALLARIN OLUŞUMU ÜZERİNE FARKLI BİR YAKLAŞIM

A Different Approach To The Formation Of Tales

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU*

ÖZ

Masal, neredeyse 200 yıldan beri bilim adamlarının konuları arasında yer almaktadır. Özellikle Batı Avrupalı bilginlerin 19. yüzyılın başlarından itibaren derleme ve yayın olarak başlattıkları çalışmalar 20. yüzyılın başından itibaren de sınıflama, motif ve tip çalışmalarıyla hız kazanmıştır. Kuzey Avrupa ülkeleri araştırıcılarının öncülüğünde gelişen bu çalışmalar günümüzde pek çok ülkede yapılmaktadır. Yıllardan beri belirli kalıplara bağlı kalınarak yapılan çalışmalara biz farklı bir açıdan yaklaşmak istiyoruz. Masallara toptan bir köken aramak yerine her masala ayrı bir köken aramak! Böylece masalları filan ülkeye veya falan kıtaya bağlamak zorunda da kalınmayacaktır. Bir masalın motiflerinin farklı ülkelerin masallarına ayrı ayrı bağlandığını görmek bizi yeni araştırmalara yönlendirmiştir. Âdeta, bir masal, toplama motiflerden oluşuyor havasını taşımaktadır. Bu sebeple yeni görüşleri gündeme getirmek kaçınılmaz olmuştur.

Anahtar Sözcükler

Masal, oluşum, yaklaşım, yenilik.

ABSTRACT

Tales are almost for 200 years a subject of scientists. Especially scientist of Western European have initiated the compilation and publication activities since the beginning of the 19th century and from the beginning of the 20th century studies on classification, motifs and types gained speed. Today, under the leadership of Northern European countries, these developing studies are done in many countries. We want to approach these stereotyped studies from a different angle. Instead of searching for the origin of fairy tales, in this article it is aimed to search a separate origin for each tale. By this way, the tales don't have to be attached to any country or to any continent. To see that a motif of a fairy tale from a country is connected to the tales of different countries directed us to new researches. A fairy tale almost seems consisting of collected motifs. For this reason, to bring up new opinions has been inevitable.

Key Words

Tale, process, approach, innovation.

2009 yılı, benim masal araştırıcılığımın 40. yılıdır. Ülkemizde yaşayan masal araştırıcılardan bu süreyi aşan bir tek meslektaşım var: Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu. Benden sonra gelenler arasında Prof. Dr. Umay Günay, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ali Arslan, Prof. Dr. Ziyat A. Akkoyunlu ile öğrencimiz Prof. Dr. Ali Berat Alptekin'i sayabiliriz. Ancak bu meslektaşlarımızın bazıları masal ile olan bağlarını sürekli kılamamışlardır.

Bu arada son 15-20 yıl içinde yetişen yeni kuşak araştırıcılarından bazıları batıyı tanıyarak, çeviriler aracılığıyla eski ve yeni bilgilere ulaşarak alana renk katmışlardır. Hatta bazıları etkisinde kaldıkları batılı araştırıcıları yorumlayarak yeni sonuçlara ulaşmaya çalışmışlardır. Muhakkak ki hepsinin çalışmaları alanımıza yeni ufuklar açmıştır.

Bizim bu yazımızda ele alacağımız konu biraz eleştiri, biraz da öneri olacaktır. Amacımız kimseye sataşmak olmayıp ortadan bazı doğruları söylemek olacaktır.

Konuya, iyi bir masal araştırıcısında bulunması gereken özellikleri belirlemekle başlamalıyız. Evet, iyi bir masal araştırıcısında bulunması gereken şartlar nelerdir?

Bir üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü veya Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalını bitirmek, orada halk edebiyatı alanında tez hazırlamak

* Selçuk Üniversitesi (E), saimsakaoglu@hotmail.com

yeterli değildir. Kaldı ki bazı üniversitelerimizde ya öğretim elemanı yokluğundan bu dersler okutulmamakta veya öbür ana bilim dallarının arasına sıkışıp kalmaktadır. Bu sebeplerle, araştırıcı önce bölümünü, sonra da belirli öğretim elemanlarının yönlendirmesiyle kendini aşmak zorundadır. Bu, belki de ilk şarttır.

Genç araştırıcı İslamiyet öncesi ve sonrası kaynaklara, doğrudan veya dolaylı olarak ulaşmalıdır. Asya Türk dünyasının bin yıllık kültür ürünleri arasında saklanıp duran masallarla Anadolu Türk dünyasında kâh hikâye, kâh mesnevi, vb. adların arkasında kendine bir yer arayan ürünlerimize birinci elden ulaşmaya çalışmalıdır.

Bunlara ek olarak, Avrupa'da 200 yıldan beri ciddi çalışmalar sonucu ortaya konulan eserlere, en azından en gerekli olanlarına ulaşılmalıdır. Sadece bu konuda bir iki örnek vererek ne demek istediğimizi ortaya koymaya çalışalım. Her araştırıcı genel masal bilgileri için, eğer İngilizce biliyorsa *The Folktale* (1946)'e eğilmelidir, eğer bu özelliği veya imkânı yoksa, *The Folktale*'i okuyanların Türkçe notlarından, yararlanmalıdır. Ancak bazı açıkgöz araştırıcılar sanki bu eseri görmüş gibi not düşerek (!) yararlanmaktadır. Hatta daha ileri giderek Türk masalları ile ilgili olarak verilecek bir kısa tarih bilgisi için, yine eskilere sarılarak ve onların andığı eserleri görmüş gibi hareket edecektir. Mesela, M. Digéon'un *Nouveaux Turc et Arabes* (1781) adlı kitabını görmüş gibi davranan araştırıcılara, eserin boyutunu sorsak, acaba ne cevap vereceklerdir?

Onun için, görmediğimiz kaynakları görenleri de anarak alana bilim adamı gibi yaklaşacağız.

Bütün bu bilgilerle donanmak, masal deryasına dalmak için yeterli değildir. Çünkü masal, kültürümüzdeki önemli bir bütünün sadece bir parçasıdır. Bütüne ulaşabilmek için öbür parçaların da eksiksiz olarak bilinmesi gerekecektir. Bir toplantıya bildiri sunabilmek için, öbür parçaların ucundan tutmakla bu işin olamayacağı bilinmelidir. O hâlde öbür parçalara da eğilmek zorundayız. Yeterli matematik bilgisi olmayanın fizik alanında başarılı olabilmesi çok zordur.

Peki, nedir öbür parçalar? Hemen sıralayalım: Fıkra, efsane (menkıbeler dâhil), halk hikâyesi, destan. Bu parçaların temel özelliklerini, kaynaklarını, ürünlerini üzerlerine yapılan çalışmaları bilmeden kardeş parça olan masal alanında başarılı olamazsınız. Bir önemli bilimsel sınavda, adayın cevabı öğretim üyeleri arasında tartışma konusu olabiliyorsa burada bir eksiklik veya yanlışlık vardır demektir.

Eğer bu beş kardeşe yeterince ulaşamamışsanız görüşlerinizi ihtiyat kaydıyla ortaya koymalısınız. Bunun da güzel cümlelerle sunulması ileride daha sağlıklı sonuçlara ulaşabileceğinin belirtilmesiyle gerçekleşebileceği unutulmamalıdır.

Batıda yetişen bir doğubilimcinin Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmesinde olduğu gibi bizim masal araştırıcılarımız da alınması gereken bilgilerle donandıktan sonra ortaya çıkmalı, tezler ve görüşlerle alana katkı sağlamaya çalışmalıdır.

Bu açıklamadan sonra masal konusuna dönebiliriz. Evet, masalların oluşumu üzerine nasıl bir yaklaşımla gidebiliriz? Masal araştırmalarıyla ilgili kitaplar, bu konuda bir liste verircesine farklı görüşleri alt alta sıralarlar. Masal araştırmalarının temel kitapları ile alana özgün görüşleriyle katkı sağlayan bilginlerin makale ve bildirileri bu konuda bizleri aydınlatmaktadır.

Masallar nasıl oluşur? Bir masal bize gelinceye kadar hangi aşama ve gelişme evrelerinden geçer? Dinlediğimiz küçücük bir masalın ilk ortaya konulduğu şeklinden günümüzde anlatıldığı şekle gelinceye kadar neleri kazandığını, neleri kaybettiğini belirleyebilir miyiz? Bu soruların gerçeğe yakın bir biçimde belirlenebilmesi için elimizin altında yazılı metinlerinin bulunması gerekir. Ancak bu tür metinle-

rimizin tarihleri de pek fazla geriye götürülememektedir.

Cevap aramaya ilk sorunumuzdan başlayalım: Masallar nasıl oluşur? Kitaplar, bu konu üzerinde 200 yıldan beri cevap aramaktadır. Kardeş bilim alanlarının bilginleri aralıklarla, birbirini aşan veya geliştiren görüşler ileri sürmüşlerdir. Onları birkaç satırla hatırlayıverelim:

1. Kablettarih Nazariyesi

(Tarih Öncesi Nazariye / Tarih Öncesi Görüş, Mitoloji Okulu, Mitolojik Görüş)

2. Tarihî Nazariye

(Tarihî Nazariye / Tarihî Görüş, Hindoloji Okulu, Hindoloji Görüşü)

3. Etnografik Nazariye

(Etnografik Nazariye / Etnografik Görüş, Antropoloji Okulu, Antropolojik Görüş)

Madde başı terimlerin aslı Fransızca olup Pertev Naili [Boratav] tarafından dilimize çevrilmiştir (1929: 9-10). Alt satırlarda yer alan dört adın ilk ikisi bizim terimlerimiz (1973: ve 1999: 9), öbürleri Bilge Seyidoğlu'nun (1975: 29-35) ve Umay Günay'ın (1975: 17-18) terimleridir.

Bu üç görüş üzerinde duran, düşünceleriyle katkı sağlayan bilginler çok farklı kaynaklara / örneklere dayanarak kendileri için birer çıkış noktası bulmaya çalışmışlardır. Bu konuda Türkçede okunacak kaynakları hatırlatalım. İlk terimleri / adları kullanan araştırıcı Pertev Naili Boratav'dır. O, Fransız bilgini Gédeon Huet'nin *Les Contes Populaires* (Halk Masalları) adlı kitabında (Paris 1923) yer alan oluşum kuramlarını küçük bir makale hâlinde özetleyerek Türk okuyucusunun yararlanmasına sunar (1929: 9-10). Böylece uzun bir bekleme sürecine girecek olan terimler dönemin kelimeleriyle ortaya konulmuş olur.

Ülkemizde masallar üzerine çalışanların başında Pertev Naili Boratav gelir. Onun *Typen türkischen Volksmärchen* (Türk Halk Masalları Tipleri) adlı, hocası Wolfram Eberhard'la birlikte hazırladığı katalog, Türk masalcılığının kilometre taşlarından en önemlisidir. Bizim de içinde bulunduğumuz, adına ister 'Prof. Dr. Mehmet Kaplan Okulu', ister 'Atatürk Üniversitesi Okulu' deyiniz, topluluğun yaptığı ve gerçek anlamda bir çıkarma olan üçlü çalışmanın, Türk masalcılığında, Boratav'dan sonraki en önemli çıkış olduğu inkar edilemez. Üç ayrı komşu ilin masallarına üç ayrı yöntemle yaklaşmak, bu üçlüden sonraki kuşağın da önünü açmış oluyordu. Bunlar arasında Ziyat Akkoyunlu'nun farklı bir yaklaşımla Binbir Gece Masalları'na eğilmesinin yanında Ali Berat Alptekin ve Esma Şimşek'in iller yerine bölgelere yönelmeleri masal araştırıcılımıza yeni renkler katmıştır.

Ancak, yukarıda üç maddede özetlediğimiz oluşum çalışmalarına eğilen araştırıcılarımız yoktur. Neredeyse çeyrek yüzyıl sonra hız kazanan çevirilerde az da olsa konuya eğilen yazılar dilimize aktarılmıştır. Şunu hemen söylemek gerekir ki, konuyu kapsayacak bir çalışma yapabilmek için bilimsel çalışmaları okumak kadar masal metinlerini de okumak gerekecektir. Kuramlara canlılık kazandırmak için çokça masal metnini okumuş olmamız gerekir. Bu da zamanı iyi değerlendirmemizle gerçekleşebilecek bir olgudur. İşte biz kuramsal görüşleri okuma ve masal metinlerini değerlendirme yoluyla bir şeyler söylemeye çalışacağız. Söyleyeceklerimizin bir bölümü eski görüşlerle kısmen de olsa örtüşebilir. Bu, o görüşleri benimsediğimiz anlamına gelmemelidir; muhakkak ki görüşlerimiz o eski görüşleri onaylıyor veya onlara katılıyoruz anlamına gelmelidir.

Masalın kökenini Hint'e, Hint mitolojisine mi bağlayalım, yoksa Hint masal kitaplarına mı? Acaba bu anlatmaları medeni hayatın artıkları olarak kabul edebilir miyiz? Masalların oluşumunda dinlerin, dine bağlı metinlerin hiç rolü olmamış mıdır? Kısacası, masalları mutlaka yukarıdaki sayılanlardan birine bağlamak zorunda mıyız?

Biz, hemen ve kısaca, "Hayır", diyoruz; bütün masalları bir kökene, bir çıkış noktasına bağlamamız doğru değildir. Yüzlerce, binlerce masalın çıkış noktasını bire indirmek acaba ne kadar doğru olabilir? Bu görüşü kabul etmek veya reddetmek için oturup önce o sonsuz sayıdaki masalları (değişik şekilleriyle birlikte) okumamız gerekecektir. Sonra da sırasıyla köken olarak kabul edilen görüşlerin temel felsefeleriyle örtüşüp örtüşmeyeceğini araştırmamız gerekecektir.

Zaman zaman düşünüyorum. Atalarımız ne güzel demiş, şu armutlarla elmalarla ilgili sözü… Acaba, 'Ayağına Diken Batan Serçe' masalı ile 'Muradına Ermeyen Güzel' masalını hangi ortak kaynağa bağlayabileceğiz? Yalnız hayvanlar arasında yaşanılan masallarla cinlerin, devlerin, perilerin cirit attığı masalları hangi ortak noktada birleştireceğiz?

Bu noktada aklımıza takılan bir konuyu buraya taşımak istiyoruz. Destanların inanılması güç olan bazı motiflerini masallarda da görüyoruz. Mesela, bizim o pek ünlü Göktürk destanında (belki de efsanesi) yer alan ayakları kesilerek sağ bırakılan tek kişi olan çocukla Anadolu masallarında görülen benzer motiflerin ortaklıkları nasıl bir noktada birleştirilecektir?

Ayrıca masalların oluşumunda mekânın rolü ne olacaktır? İnanışlarının yazıya aktarıldığı Hindistan ile bu şansı yakalayamamış, masalları anlatma yoluyla günümüze kadar gelebilen Inka veya Aztek medeniyetlerinin günümüzde de anlatılan masallarının etkilenmesi düşünülemeyeceğine göre, nasıl bir ortak noktadan kaynaklanmış olacaklardır? Mesela, Güney Amerika'da yaşayan hayvanlarla ilgili masallar oluşurken hangi Hint masalından etkilenmiş veya onun değiştirilmesiyle oluşturulmuştur?

Medeni hayatın artıkları nelerdir? Medeniyetin beğenmedikleri masalları mı oluşturmuştur? O hâlde, masalların sokağa atılmadan önceki ve medeni şekilleri nelerdi? Roman, tiyatro, şiir mi?

Masalları okudukça, kurgularının son derece sağlam olduklarını görüyoruz. Onlara, şunun veya bunun artığı gözüyle bakabilmek için elimizdekilerin kırık dökük şeyler olması gerekmez mi? Oysa her masalın bir modern hikâyede görebildiğimiz yapı sağlamlığı vardır. Elbette 70'lik ninenin tozlanmış hafızasından çıkacak olan masallarda teknik kusurların olması kaçınılmazdır. Buna karşılık, çevresinde tanınan, anlatımıyla ünlenen bir masal atasının anlattıkları âdeta kalıp gibidir. Orada her şey yerli yerindedir, onlarda özenle gözetilmiş bir yapıyı görebilirsiniz.

Konuyu kardeş alanlardan birine, fıkralara getirmek istiyoruz. Son yıllarda bir Nasreddin Hoca araştırıcısı, bir araya getirdiği 1555 fıkrayı bir kitapta topladı. Aslında bir dahiliye uzmanı olan Dr. Mustafa Duman'ın bu 'rekor' sayıya ulaşması bir başarı mı sayılacak? Bizce değil, çünkü oradaki fıkraların, belki de 1400 tanesi Nasreddin Hoca'ya ait değildir.

Bununla ne demek isteniliyor? "Biz istersek sayıyı daha da artırabiliriz!" Acaba ortaya konulanlar Nasreddin Hoca fıkrası mıdır, yoksa sadece 'fıkra' mıdır? Bizce ikisi de değildir? Anonim olan, ortaya koyucusu belli olmayan fıkraların arasına karıştırılacak, 'Ahmet Beyden Nasreddin Hoca fıkraları' veya sadece 'Ahmet Beyden Fıkralar' halk edebiyatımıza bir zenginlik kazandırabilecek mi?

Biz diyoruz ki, masalları nasıl ki 'yapay' ve 'doğal' diye ikiye ayırıyorsak fıkraları da böyle bir ayırıma bağlamalıyız. Destanlar da böyle değil midir?

Onun için halk edebiyatında zorlama olmamalıdır, her şeyi kendi kurallarıyla ele almalıyız. Belli bir topluluğun masallarından yola çıkmak bizleri sonuca götüremeyecektir. Özellikle çocuklar için hazırlanmış bazı hikâye kitapları vardır. Bu kitaplarda *Kur'an-ı Kerim*'den, Hz. Mevlâna'nın *Mesnevi*'sinden seçilmiş hikâyeler yer alır. Dikkatle okursanız, kendinizi hikâyeye, hikâyede anlatılan

olaya kaptırmaz, bir halk anlatmaları uzmanı olarak özümseyerek okursanız karşınıza az çok bildiğiniz masalların çıktığını göreceksiniz. Aslında gördükleriniz, yani karşınıza çıkanlar tam bir masal değildir; onlar, masallarda gördüğünüz motiflerdir. Ancak, masallarda gördüğümüz motiflerin bazılarını sadece bir yerde belirleyebiliyoruz. *Motif Index of Folk Literature*'ı bu gözle incelersek karşımıza 'yalnız kalmış motif'ler çıkacaktır. Biz bunu doğal olarak karşılıyoruz. Belki bazılarınız, Stith Thompson'ın kataloğu pek çok ülkenin masallarından oluşan bir motif kataloğu diyebileceksiniz; haklısınız. Ama en temel kaynakların incelenmesinden sonra, öksüz çocuklar gibi yalnız kalmış motifleri yeni bir değerlendirmeye tabi tutmamız gerekecektir.

Adlarını, unvanlarını, mesleklerini, bağlı bulundukları ekolleri vermeden sesleneceğimiz alanımızın ünlü adları dönemlerine göre görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu demek değil ki söylenecek söz kalmamıştır. Bizim kuşağımızın ve bizden sonraki kuşakların da söyleyecek çok sözleri vardır. Biz de 40'ı çıkmış bir masal araştırıcısı olarak payımıza düşeni söylemiş, ilgi duyacak olan meslektaşlarımıza kapıyı aralamış olacağız.

Masallar, tarihin güzel sayfalarında yerlerini almış olan dünün "Nazariye", "Görüş" veya "Okul"larının bizlere sunduklarıyla kapılarını kapatmamıştır, hatta kapılarını bizlere sonuna kadar açıvermiştir. O hâlde biz de söyleyeceklerimizi söyleyelim.

Deriz ki: Onlarca, yüzlerce, binlerce masalı bir görüşün sıkışık sayfalarına hapsetmek yerine, her birine ayrı bir köken aramak daha doğru olmaz mı? Onlar, aralarında da kuracakları bağlarla akrabalıklarını hatırlayacaklardır. Onlarda küçük ırmağın ilerleyen inişlerle bir büyük suya katılmaları, mesela Kızılırmak'ı, Fırat'ı oluşturmaları gibi, masallar da aralarında bağ kuracakları kardeş masallarla ortak bir kökeni oluşturacaklardır. Bunların her biri ayrı ayrı coğrafyalardan kaynaklanan, ancak bir noktada denize dökülen masalları oluşturacaklardır. Ülkemizin ırmaklarından bazılarının adlarını bir hatırlayınız: Kızılırmak, Yeşilırmak, Göksu, Karasu, vb. bu ırmaklar ortak bir coğrafyanın özelliklerini taşımakta, sonunda ise bir adla anılmaktadır. Yüzlerce ırmağı üçe dörde indirebilir misiniz?

Son olarak bir noktaya daha dokunalım. Masalların sınıflandırılmasında bir dal olan fıkralarla bir alt dal olup farklı bir terimle ifade edilen dinî terimleri de köken kuramlarıyla açıklamak pek de kolay olmayacaktır. Eğer biz, V. Propp gibi işlemlerimizi belli sayıdaki masala uygulayacak bir yöntem geliştirmişsek elbette söylenecek şeyler daha farklı olacaktır.

Masalların oluşum hikâyelerini bir de böyle değerlendirelim, onların kökenine inerken bir de 21. yüzyılın gözüyle bakmaya çalışalım.

KAYNAKLAR

Huet, Gédeon (1929) "Halk Masalları" (çev. Pertev Naili [Boratav]), *Halk Bilgisi Haberleri*, 1 (2), 1 Kânunevvel [Aralık], 8-13.

[Boratav], Pertev Naili (1929), "Halk Masalları", Halk Bilgisi Haberleri 1 (2), 1 Kânunevvel [Aralık], 8-13.

Eberhard, Wolfram-Pertev Naili Boratav (1953), *Typen türkischer Volksmärchen*, Wiesbaden.

Günay, Umay (1975), *Elazığ Masalları / İnceleme*, Erzurum.

Sakaoğlu, Saim (1973), *Gümüşhane Masalları / Metin Toplama ve Tahlil*, Ankara; 2. bs. (2002), *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (1999), *Masal Araştırmaları*, Ankara.

Seyidoğlu, Bilge (1975), *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar*, Ankara.

Thompson, Stith (1946), *The Folktale*, Newyork.

Thompson, Stith (1953-1958), *Motif Index of Folk Literature*, 6 C., Bloomington-ABD.

Thompson, Stith (1964), *The Types of the Folktale*, 2. bs., Helsinki